

Bescherming van overwinterende ganzen in België

Eckhart Kuijken

Vanuit een halve eeuw persoonlijke betrokkenheid wordt met deze bijdrage een beeld geschetst van historiek, knelpunten en oplossingen rond bescherming van overwinterende ganzen in België, met de nadruk op Vlaanderen en vooral de Oostkustpolders. De sterkste groei van de aantallen in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw kon opgevangen worden door een algeheel jachtverbod op ganzen. De vraag is of dit ook in de toekomst zal blijven leiden tot spontane spreiding en aanvaardbare begrazingsdruk. In hoeverre zal het recent vernieuwde Vlaamse beleid – mede rekening houdend met zomerganzen – een verbetering betekenen voor landbouw én natuur?

Vijftig jaar terugblik: jachtstop en harde winters

Na de ontdekking van overwinterende ganzen nabij Damme in februari 1958 en op basis van eerste telgegevens werd vanaf 1960/61 in samenspraak met jachthouders besloten in een zone van ca 450 ha rond Damme de jacht op ganzen vrijwillig te stoppen vanaf december tot eind februari, de toenmalige sluitingsdatum van waterwildjacht. Dit had tot gevolg dat Kolganzen (*Anser albifrons*) die voorheen een belangrijke pleisterplaats in de Braakman (Biervliet) hadden, een uitwijkplaats vonden bij Damme (Suetens, 1964). Dit zichtbare effect van jachtstop werd door Lebreton (1966) 'de Belgische les' genoemd.

Naast de bescheiden toename van Kolganzen was de opkomst van de toen zeldzame Kleine rietgans (*Anser brachyrhynchus*) als vaste wintergast bij Damme een bijzonder fenomeen, dat meer dan alleen vrijwillige beschermingsmaatregelen vergde. In 1968/69 werd op basis van ons onderzoek

(Kuijken, 1969) door het Ministerie van Landbouw officieel alle ganzenjacht verboden in een zone van ca 3000 ha rond Damme, in 1971/72 uitgebreid tot 6250 ha, met de opname van het huidige Achterhavengebied van Zeebrugge, vóór de industrie zich daar vestigde.

Belangrijke veranderingen in het verspreidingspatroon werden veroorzaakt door de harde winter van 1978/79, waarin grote aantallen ganzen naar Vlaanderen, zelfs tot in Wallonië en Frankrijk afzakten. Dankzij een tijdelijk jachtverbod konden de watervogels deze ijswinter doorkomen. Van de vele eenmalige pleisterplaatsen werden de daarop volgende jaren opnieuw opgezocht, vooral poldergebieden langs de kust en de Beneden-Zeeschelde.

Uit onderzoek bleek dat toenemende ganzenaantallen niet per se een extra hoge begrazingsdruk veroorzaken, wanneer ze zich maar voldoende vrij kunnen verspreiden (Kuijken, 1975). Dit onderbouwde mede de uitvaardiging van het algehele jachtver-

Foto 1. Overwinterende ganzen prefereren vooral waterrijk historisch permanent grasland met microreliëf (polderdorp Klemskerke op de achtergrond) (foto: Eckhart Kuijken).

bod op ganzen in België vanaf 1981, ten einde de ganzen te spreiden en de begrazingsdruk te beperken via natuurlijke regulatie (Kuijken & Meire, 1987). Figuur 1 geeft de lange-termijntrends over vijftig jaar in de Oostkustpolders; na het ingestelde jachtverbod in 1981 nemen vooral de rustgevoelige Kleine rietganzen sterker toe.

Begrazingsdruk

Uit onze cijfers (Kuijken et al., 2005; Kuijken & Verschuere, 2008) blijkt dat de begrazingsdruk in de Oostkustpolders met een bruto beschikbare oppervlakte van 30.500 ha en wintermaxima van minder dan 100.000 ganzen uiteraard beduidend lager ligt dan in Nederland en Duitsland. Begrazing in het voorjaar is in Vlaanderen ook veel geringer, gezien 90% van de Kleine rietganzen en Kolganzen reeds is weggetrokken eind januari, resp. eind februari, na een verblijf van ca 95 dagen. Wel worden ook de landbouwactiviteiten vroeger in het jaar herenomen dan in Nederland.

Overwinterende ganzen in de Oostkustpolders hebben traditioneel een voorkeur voor historisch permanent nat grasland (foto 1). Mede door de toenemende achteruitgang van dit habitat (30 à 40% in 50 jaar!) gingen de ganzen frequenter foerageren op geoogste akkers, wintergraan of eiwitrijk raaigras.

Foto 2. Passieve afweer van ganzen op wintergraan in de Oostkustpolders kan efficiënt zijn bij zorgvuldige opstelling; op de achtergrond de kuststad Blankenberge (foto: Christine Verscheure).

Dit leidde tot spanningen met de landbouw. Fytosanitair kan het opruimen van oogstresten (suikerbiet, aardappel, maïs) wellicht een voordeel betekenen. Om kwetsbare teelten te vrijwaren worden meestal passieve verweringsmiddelen gebruikt (vnl. vlaggen, recent ook oude auto's), zodat energieverlies bij massale verstoring vermeden wordt (foto 2). Het actief weggagen door boeren die het land betreden gebeurt vrij frequent maar lokaal, en verplaatsingen blijven veel eerder beperkt in afstand en tijd.

Over de laatste 10 winters berekend herbergen de Oostkustpolders gemiddeld $3,7 \times 10^6$ gansdagen. Met een effectief gebruik van gemiddeld 13.500 ha levert dit nauwelijks 275 gansdagen/ha. Op permanente graslanden in kerngebieden kan dit oplopen tot gemiddeld 750, met uitschieters tot 2000. Ook voor de IJzervallei komt Devos (2005) op gemiddeld 750 kolgansdagen per hectare

grasland. Tellen we hierbij de aanwezige Grauwe ganzen (*Anser anser*) gedurende de wintermaanden, dan komt het totale gebruik op ca. 295 gansdagen/ha. De overige soorten zoals Canadese gans (*Branta canadensis*) en Brandgans (*Branta leucopsis*) bereiken geen hoge winteraantallen.

Landbouwschade

In Vlaanderen verloopt de vergoeding van eventuele ganzenschade via een moeizame juridische weg, leidend tot eventuele vermindering van de te betalen belastingen aan de fiscus enkele jaren na de opgelopen schade. Tot in 2004 werden jaarlijks hooguit enkele tientallen claims voor winterganzen ingediend. De Nederlandse aanpak van schaderegeling werd in 2005 in een proefproject in de Oostkustpolders uitgetest, maar bleef grote twijfels opleveren, onder meer door gebruikte meettechnieken en het niet steeds afwachten van concrete oogstresultaten. Lopende projecten op het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek en het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek moeten hieromtrent meer duidelijkheid brengen. Een nieuw Besluit van de Vlaamse Regering van voorjaar 2009 vereenvoudigt de indiening van schadeclaims via een administratieve procedure (i.p.v. gerechtelijke weg) vanaf de huidige winter. In hoeverre dit zal leiden tot toenemende schade-

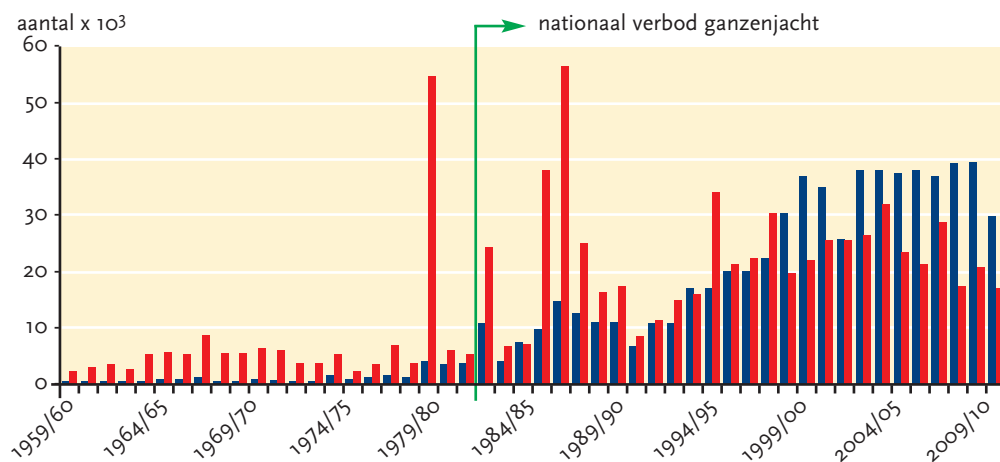

Fig. 1. De ontwikkeling van de wintermaxima van Kolgans (*Anser albifrons*) en Kleine rietgans (*A. brachyrhynchus*) in de Oostkustpolders tussen Brugge, Oostende en Knokke (gebaseerd op volgehouden tweewekelijkse tellingen). De knik in aantallen gaat samen met de algehele jachtstop sinds 1981. De recent dalende trend voor de Kolgans en de stabilisatie van de Kleine rietganzen kan gerelateerd zijn aan zachtere winters, waardoor het belang van de meest zuidelijke pleisterplaatsen afneemt.

claims is nu nog onduidelijk; ook de financiële weerslag is af te wachten. Het Agentschap voor Natuur en Bos is aanspreekpunt.

Gebiedsgerichte beschermende maatregelen

Vooreerst zijn er 'gewestplannen' met bodembestemmingen als 'natuurgebied', 'reservaatgebied' of 'ecologisch waardevol landbouwgebied'. Hier is de vegetatiewijziging van 'historisch permanent grasland' (scheuren, egaliseren, ploegen) verboden of minstens onderhevig aan een 'natuurvergunning' (decreet Natuurbehoud, 1997). In 1984 werden de Ramsargebieden aangewezen (Wetlandconventie 1971). Meer ingrijpend was in 1988 de aanwijzing door de Vlaamse Regering van 'speciale beschermingszones' in uitvoering van de EU-Vogelrichtlijn (1979). Vergeleken met Ramsar deken deze zowat alle Vlaamse ganzenpleisterplaatsen. Aanvullend in 1996 volgden 'speciale beschermingszones' in het kader van de EU-Habitatrichtlijn (1992), waarbij voor de polders onder meer nadruk ligt op zilte graslanden of gebieden waar in 1988 nog weinig Kleine rietgans aanwezig waren. Deze bindende EU-richtlijnen leiden tot een krachtiger beleid (met o.a. compensaties) dan de wetlandconventie of andere verdragen (Bonn, Bern). Ze maken tevens het realiseren van LIFE-projecten mogelijk dank zij financiële EU-steun.

Figuur 2 toont deze internationale aangewezen zones in de Oostkustpolders in relatie tot de aantallen en verspreiding van Kolgans en Kleine rietgans. Voor de laatste drie winters blijkt resp. 88% en 57% van de aantallen binnen deze EU-richtlijngebieden te verblijven; het zijn vooral Kleine rietgans die vaak akkerlanden frequenteren die daarbuiten zijn gelegen.

In het Decreet Natuurbehoud (1997) is het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) voorzien. Door druk vanuit enkele sectoren bleef de afbakening van de afgesproken 125.000 ha voor heel Vlaanderen alsnog beperkt tot 86.000 ha. In de poldergebieden werd te weinig rekening gehouden met de aanwezigheid van complexen met relatief grote oppervlakten aan 'historisch permanente graslanden', zelfs wanneer opgenomen onder de EU-richtlijnen. Het VEN bleef vnl. beperkt tot terreinen die reeds enige tijd als natuurreservaat beheerd worden, zoals te Damme, Knokke, Uitkerke, Meetkerke, Oudenburg, Vlissegem en Klemskerke. Recent is de uitvoering van Natuurinrichtingsprojecten bijzonder succesvol geweest,

o.a. voor de ganzengebieden in de Meetkerkse Moeren en de Uitkerkse Polders. De decretaal voorziene afbakening van zg. 'verwevingsgebieden' (natuur en landbouw) heeft echter nog nauwelijks concrete uitvoering gekregen.

Met het oog op de nodige rust voor ganzen en watervogels in de hele winterperiode zijn kerndelen van de speciale beschermingszones wettelijk aangewezen als 'vogelrijke gebieden', waar alle jacht (ook op klein wild) wordt gesloten vanaf ten laatste half november.

De toenemende aanwezigheid van zomerganzen echter betekent uiteraard een blijkomende druk op landbouwgronden en reservaatgebieden. Het veroorzaakt ook psychologisch extra spanningen bij landeigenaren en grondgebruikers. Daarom is de jacht op Grauwe ganzen geopend van half augustus tot eind september, voor de Canadese gans tot eind januari. Recent werden de mogelijkheden voor (jaarrond) bestrijding in het geval van schade aanzienlijk uitgebreid, maar afschotcijfers zijn niet bekend. Een voorstel tot beheerplan van zomerganzen werd opgesteld door Kuijken et al. (2006), waarbij geadviseerd werd eieren te schudden in de broedconcentraties (Grauwe gans), hier de vos als predator te respecteren en eventuele afvangst in de ruiperiode te organiseren (Grauwe en Canadese gans). In enkele natuurgebieden leverde dit goede resultaten, maar de broedvogels gaan zich meer verspreiden en worden dus moeilijker 'beheerbaar'. Afvangst van vooral sedentaire Canadese ganzen heeft op diverse plaatsen de aantallen teruggedrongen.

Bedreigingen

De uitbouw van de havens van Antwerpen en Zeebrugge betekent belangrijk terreinverlies van eertijds biologisch waardevolle poldergebieden. De uitwerking van compensaties wordt gelukkig door de Europese Commissie ernstig genomen, waardoor

geselecteerde potentiële gebieden extra bescherming en beheer moeten krijgen voor opvang van de verliezen.

Een specifieke problematiek betreft windturbines. Tot nu toe worden geen vergunningen verleend in EU-richtlijngebieden of in Natuur- en Reservaatgebieden volgens de bestemmingsplannen, met inbegrip van een bufferzone tot 700 m. Onder meer ganzen en hun massale verplaatsingen gelden hier als indicator, zoals samengebracht in een 'Vogelatlas' (Everaert et al., 2003) teneinde risicogebieden op voorhand te situeren.

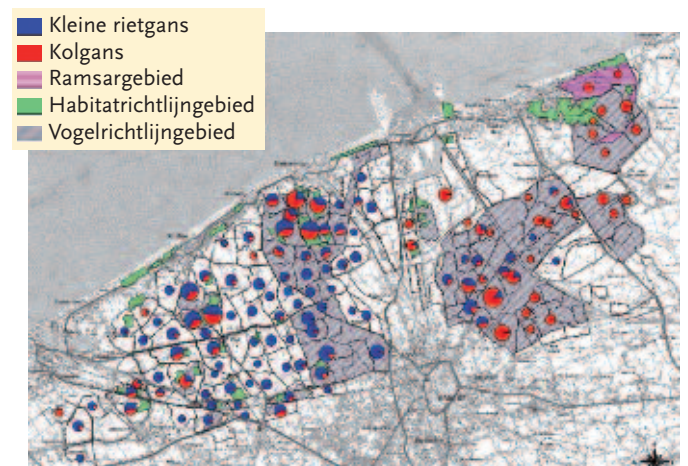
De belangrijkste bedreiging voor de traditionele ganzenhabitats blijft de aanhoudende intensivering van de landbouw. De verlaging van polderpeilen, gevolgd door egaliseren van microreliëf, zware bemesting en herinzaaien of omzetten van grasland in intensieve akkers is een prangend probleem voor behoud van biodiversiteit. Winterganzen zijn recent wel in staat gebleken snel te adapteren aan extra voedselaanbod op akkers, zij het tijdelijk in afwisseling met obligaat gebruik van grasland in de omgeving. Dit gedrag kan uiteraard gepaard gaan met toenemende risico's op schade, afhankelijk van de oppervlakteverdeling grasland/akker binnen een gebied. Permanent grasland zal zelden schadegevoelig zijn. Een betere hergroei in het voorjaar als gevolg van ganzenbegrazing kon plaatselijk worden vastgesteld (Kuijken, 1969).

Verder kan ontsluiting van grote poldercomplexen (m.n. ruilverkavelingen, wegeaanleg) een verhoging betekenen van verstoring door verkeer, luidruchtige recreatievormen als warme luchtballons, ULM's, paramotoren of modelvliegtuigjes.

De toekomst: voldoende ruimte voor ganzen in Vlaanderen?

Het is een uitdaging voor het overheidsbeleid om aan eerdergenoemde knelpunten antwoord te bieden. Zowel ruimte als kwaliteit van ganzenpleisterplaatsen vergen

Fig. 2. Afbakening van 'Speciale Beschermingszones' in uitvoering van EU-Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn en de Ramsargebieden in de Oostkustpolders. Cirkels geven de belangrijkheid als pleisterplaats weer voor Kol- en Kleine rietgans, met de onderlinge verhouding tussen de soorten per locatie.

In ganzengebieden die deel uitmaken van natuurreervaten worden vaak inspanningen gedaan om het publiek te betrekken via bezoekerscentra, kijkhutten of aangeduide routes. Het bezoekerscentrum van Uitkerke ligt midden in een belangrijk ganzengebied (foto: Christine Verscheure).

gebiedsgerichte maatregelen. Deze moeten onder meer vastgelegd worden in de instandhoudingsdoelstellingen voor de Europese richtlijngebieden en vereisen verdere afbakening van het VEN, zodat Vlaanderen zijn (internationale) verantwoordelijkheid kan vervullen.

Het aanbod aan rust- en foerageergebieden moet met de huidige afbakeningen én het volgehouden jachtverbod de functionele spreiding van de ganzen blijven garanderen, zodat de algemene begrazingsdruk voldoende laag kan blijven. Hiertoe dient vooral gestreefd te worden naar behoud en herstel van vochtige, permanente graslanden in samenhangende complexen met grote draagkracht voor ganzen. Waar reële schade optreedt, dient vergoeding op korte termijn geregeld te worden; bij herhaalde problemen met kwetsbare teelten binnen eenzelfde traditionele ganzenlocatie kan het afsluiten van beheersovereenkomsten bepleit worden.

Op flyway-schaal tenslotte kan onder invloed van klimaatverandering en daaraan gerelateerde wijzigingen in de landbouw een verandering van verspreidingspatronen ontstaan (Fox et al., 2005; Wysz et al., 2008). Dat zou voor de zuidelijkste wintergebieden een afname van ganzenaantallen kunnen betekenen, tenzij verdere uitbreiding van broedende zomerganzen, met name Brandganzen vanuit Nederland, zou optreden.

Literatuur

Devos, K., 2005. Overwinterende ganzen in de IJzervallei. Aantallen, verspreiding en trends. *Natuur.oriolus* 71: 43-53.

Everaert, J., K. Devos & E. Kuijken, 2003. Vogelconcentraties en vliegbewegingen in Vlaanderen. Beleidsondersteunende vogelatlas - achtergrondinformatie voor de interpretatie. R.2003.02. Rap-

port Instituut voor Natuurbehoud, Brussel.

Fox, A.D., J. Madsen, H. Boyd, E. Kuijken, D.W. Norriss, I.M. Tombre & D.A. Stroud, 2005.

Effects of agricultural change on abundance, fitness components and distribution of two arctic-nesting goose populations. *Global Change Biology* 2005/11: 881-893.

Kuijken, E., 1969. Grazing of Wild Geese on Grasslands at Damme, Belgium. *Wildfowl* 20: 47-54.

Kuijken, E., 1975. Oecologie van overwinterende ganzen te Damme (W.-VI.) in Westeuropees verband. PhD. Thesis Universiteit Gent.

Kuijken, E. & P. Meire, 1987. Overwinterende ganzen in België: lessen uit bescherming. *De Levende Natuur* 88 (5): 213-215.

Kuijken, E. & C. Verscheure, 2008. Greater White-fronted Geese *Anser albifrons* and Pink-footed Geese *Anser brachyrhynchus* wintering in Belgium: observations on interspecific relations. *Vogelwelt* 129: 185-190.

Kuijken, E., C. Verscheure & P. Meire, 2005. Ganzen in de Oostkustpolders: 45 jaar evolutie van aantallen en verspreiding. *Natuur.oriolus* 71: 21-42.

Kuijken, E., J. Casaer, W. Courtens & C. Verscheure, 2006. Beheerplan voor overzomerende ganzen aan de Oostkust. Project 'Zomerganzen' Provincie West-Vlaanderen (Eindrapport). R.2006.31. INBO, Brussel.

Lebret, T., 1966. Rustgebieden voor Ganzen. *Vogeljaar* 14: 225-234.

Suetens, W., 1964. Ganzenpleisterplaatsen ten Zuiden van de Westerschelde. *Giervalk* 54 (4): 397-438.

Wysz, M., N. Dendoncker, J. Madsen, M. Rounsevell, M. Jespersen, E. Kuijken, W. Courtens, C. Verscheure & F. Cottaar, 2008. Modelling Pink-footed Goose (*Anser brachyrhynchus*) wintering distributions for the year 2050: Potential effects of land-use change in Europe. *Diversity and Distributions* 14: 721-731.

Summary

The protection of wintering geese in Flanders (Belgium)

After the discovery of wintering geese near Damme and Brugge in February 1958 the author could study the development of this phenomenon in the Oostkustpolders during half a century. After the harsh winter 1978/79 and cold spells in the 1980s the increasing goose numbers (mainly White-fronted geese (*Anser albifrons*) and Pink-footed geese (*Anser brachyrhynchus*) spread out over larger polder areas in Flanders. This was enhanced by the national goose shooting ban since 1981 and resulted in a further increase during the 1990s. Both species prefer complexes of wet permanent grasslands but an increasing foraging on silage grass, winter wheat and crops after harvesting is a result of the ongoing conversion of former grasslands. The overall grazing pressure of geese remains low (av. 275 goose-days/ha; in core areas 750gd/ha) so the number of complaints by farmers is still limited. This is also caused by the complicated juridical procedure (leading to tax reduction), which is recently changed in an administrative assessment of damage. In order to reduce complaints caused by 'summer geese' the shooting of Graylag (*Anser anser*) and Canada goose (*Branta canadensis*) is temporarily allowed. The continued shooting ban on Arctic geese results in a spontaneous spreading of these birds. In the Oostkustpolders on average 73% of geese winter within Natura 2000 'special protection areas' (fig. 2). In some designated areas with high bird numbers all hunting is prohibited from mid-November on, thus increasing the regional carrying capacity and safe wintering of waterbirds.

The most important threat for geese is habitat loss, mainly wet permanent grasslands. Positive are projects of nature restoration, often stimulated by EU-LIFE funding, and supported by an increasing public interest. Some indications exist that global warming could cause some distribution changes at flyway level.

Dankwoord

Bijzondere dank gaat naar de vele vrijwilligers die mee instaan voor tellingen, ringaflezingen, reservaatbeheer en bezoekersopvang. Christine Verscheure coördineert ganzentellingen in de Oostkustpolders; Wouter Courtens en Koen Devos integreren ganzen in de watervogeltellingen en de beleidsgerichte monitoring.

Prof.dr. E. Kuijken

Universiteit Gent, vakgroep Biologie
Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (Brussel)
Privé: Lindeveld 4
B-8730 Beernem
eckhart.kuijken@scarlet.be